

دوفصلنامه علمی- پژوهشی تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری دانشگاه الزهراء(س)
سال بیست و ششم، دوره جدید، شماره ۱۷، پیاپی ۱۰۲، بهار و تابستان ۱۳۹۵

آسیب‌شناسی عنوان‌گزینی در پژوهش‌های دانشگاهی مطالعه موردی: پایان‌نامه‌های رشته تاریخ

محمدتقی ایمان‌پور^۱
محمدرضا ناظری^۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۷/۵

تاریخ پذیرش: ۹۵/۶/۲۱

چکیده

«عنوان» یکی از مهم‌ترین عناصر یک پژوهش و دروازه ورود به اثر است. عنوان برجسته‌ای است که نویسنده و پژوهشگر به اثر و اندیشه خویش می‌زند. در گونه‌شناسی پژوهش‌های علمی، رساله‌ها یا پایان‌نامه‌های تحصیلی با ویژگی‌هایی چون مسئله‌محوری، روشمندی، هدفمندی، دقت و نظارت اساتید یکی از مهم‌ترین انواع پژوهش‌ها محسوب می‌شود و انتخاب عنوان مناسب در آنها اهمیتی دوچندان دارد. این پژوهش بر آن است تا ضمن طرح و تبیین معیارهای «عنوان‌گزینی»، به میزان انطباق عناوین پایان‌نامه‌های رشته تاریخ با این معیارها و آسیب‌شناسی آنها

^۱دانشیار گروه تاریخ ایران باستان دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)؛ timanpour@um.ac.ir

^۲دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد؛ mrn1355@gmail.com

پیردازد. شیوه پژوهش پیمایشی تحلیلی و جامعه پژوهش شامل پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری رشته تاریخ در گرایش‌های مختلف است. براساس یافته‌های پژوهش، مهم‌ترین آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ، طولانی‌بودن، کاربرد کلمات بی‌نقش، عدم انطباق با زبان معیار و کاربرد موضوع به جای عنوان است.

واژگان کلیدی: عنوان‌گزینی، آسیب‌شناسی، پایان‌نامه، رشته تاریخ

مقدمه

عناصر فرامتنی^۱ پژوهش همچون مقدمه، پیشگفتار، معرفی و عنوان، در شکل‌گیری بار معنایی اثر، نقشی اساسی دارند. در میان این عناصر، عنوان^۲ اولین و مهم‌ترین عنصری است که خوانندگان از جنبه‌های ارجاعی و دلالتی آن بهره‌مند می‌شوند. عنوان دروازه ورود به اثر است و عنصر ممیزه‌ای به حساب می‌آید که نویسنده را از به‌کاربردن عبارت‌های توصیفی بی‌نیاز ساخته و اطلاعات اولیه را در مورد محتوای اثر به مخاطب ارائه می‌دهد. انتخاب عنوان برای پژوهش ضرورتی ذهنی و عینی دارد. اگر عنوان پژوهشی از ابتدا درست انتخاب شود، علاوه بر اینکه همواره پژوهشگر را به داشتن تعهد نسبت به موضوع و مسیر پژوهش رهنمون می‌سازد، به خواننده پژوهش نیز کمک خواهد کرد درباره انتخاب متن و ادامه جستجو در آن برای یافتن پاسخ به سؤالات خویش تصمیم بگیرد. بنابراین، عنوان از یک سو حکم سردر ورودی متن را دارد و عامل انتخاب آن از سوی خواننده و ورود او به جهان متن است (کاموس، ۱۳۸۲: ۹) و از سوی دیگر نقش راهنما برای آگاهی از موضوع و مسئله پژوهش را دارد.

این پژوهش بر آن است تا ضمن طرح و تبیین معیارهای عنوان‌گزینی، به آسیب‌شناسی عناوین پایان‌نامه‌های رشته تاریخ و میزان انطباق آنها با این معیارها بپردازد. بنابراین سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از: مهم‌ترین آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های

1. paratext
2. title

رشته تاریخ کدامند؟ در جستجوی پاسخ این سؤال، فرض بر این است که مهم‌ترین آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ، طولانی‌بودن، ابهام، عدم جذابیت، کلیشه‌ای‌بودن، پیش‌داوری، عدم انطباق با زبان معیار، بزرگ‌نمایی، کاربرد کلمات بی‌نقش (حشو) و کاربرد موضوع به جای عنوان می‌باشد.

با وجود اهمیت عنوان در فهم معنای اثر و تصمیم مخاطب، پژوهش‌های جامع درباره عنوان‌گزینی در پژوهش‌های علمی از جمله در تدوین پایان‌نامه‌های دانشگاهی صورت نگرفته است و تنها اشاراتی پراکنده در متون روش پژوهش آمده است که به تنهایی جوابگوی نیاز محققان و به‌ویژه دانشجویان رشته تاریخ برای انتخاب عنوان مناسب برای پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلی نمی‌باشد. «ژرژ ژنت» پژوهشگر فرانسوی، یکی از نخستین افرادی است که در مطالعات خود در زمینه ابعاد مختلف روایت‌شناسی به طبقه‌بندی انواع عنوان پرداخته است. او با بهره‌گیری از علم زبان‌شناسی، عناوین را به دو گروه درون‌مایه و برون‌مایه‌ای تقسیم می‌کند. به‌زعم او عناوین درون‌مایه‌ای عناوینی هستند که اطلاعاتی درباره محتوای اثر ارائه می‌دهند، درحالی‌که عناوین برون‌مایه‌ای ساختار و قالب اثر را مشخص می‌سازند (جلالی‌پور، ۱۳۸۸: ۶۳-۶۲). اما در ایران یکی از نخستین افرادی که به تفصیل به عنوان‌گزینی پرداخته، محمد اسفندیاری است که در چهار شماره مجله آینه پژوهش سلسله‌مقالاتی با عنوان «عنوان کتاب و آیین انتخاب آن» نگاشت. او در این مقالات ضمن تبیین اهمیت عنوان‌گزینی به ویژگی‌های عنوان مناسب به‌صورت عام پرداخته است. همچنین در این زمینه مقاله‌ای از محمدعلی حمیدرفیعی منتشر شده که بدون پرداختن به مباحث نظری، تنها به بررسی کوتاهی از عناوین مقالات مجله نشر دانش پرداخته است (حمیدرفیعی، ۱۳۶۷). از دیگر آثار می‌توان به کتاب «روش‌شناسی نقد ادبیات کودک» اشاره نمود که در فصلی از اثر تحت عنوان «نام‌شناسی» به اهمیت عنوان و راهکارهای عنوان‌گزینی مناسب پرداخته است (محمدی، ۱۳۷۸). علاوه بر این، صادق عسکری ضمن بررسی مقالات علمی- پژوهشی رشته ادبیات عرب، به نقد عناوین و موضوعات این مقالات پرداخته است. این مقاله، مختصر، جذاب و واضح‌بودن را از ویژگی‌های اصلی عنوان خوب می‌داند و در مقابل، طولانی و مبهم‌بودن عنوان را از

مهم‌ترین آسیب‌های عناوین در مقالات علمی - پژوهشی این رشته معرفی می‌کند (عسکری، ۱۳۸۹: ۹۷ و ۱۱۶). تنها پژوهشی که در جستجوی ما به عناوین پایان‌نامه‌های یک رشته پرداخته، مقالهٔ مجتبی مقصودی است که به بررسی توصیفی عناوین پایان‌نامه‌های رشتهٔ علوم سیاسی و روابط بین‌الملل پرداخته است. در این اثر، ابهام، کلی بودن، دایرةالمعارفی بودن، ژورنالیستی بودن، ارزش داوری و کرنولوژیک بودن از مهم‌ترین آسیب‌های عناوین پایان‌نامه‌های این رشته ذکر شده است (مقصودی، ۱۳۸۵).

بدون شک یکی از منابع اصلی تحقیق در زمینهٔ عنوان‌گزینی، کتب روش پژوهش است. این در حالی است که تعداد اندکی از این آثار توجه کافی به موضوع عنوان‌گزینی داشته‌اند^۱ و بسیاری حتی اشاره‌ای به عنوان و عنوان‌گزینی ندارند^۲ و برخی نیز تنها اشاره‌ای کوتاه دارند که در حد توصیه بوده و فاقد راهکارهای عملی عنوان‌گزینی می‌باشند.^۳ تعدادی از این کتب نیز به اشتباه عنوان را با موضوع^۴ یکی دانسته و ذیل تیر عنوان‌یابی، به چگونگی انتخاب موضوع پرداخته‌اند.^۵

به نظر می‌رسد تاکنون در موضوع عنوان‌گزینی برای پایان‌نامه‌ها و رساله‌های رشته تاریخ پژوهشی انجام نشده است، لذا با توجه به گسترش تحصیلات تکمیلی در کشور و وجود برخی نارسایی‌ها در گزینش عناوین پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تاریخی به نظر می‌رسد

۱. برای نمونه ن. ک. به: افسانه شیرانی، *عنوان، در مجموعه: غلامرضا حبیبی و دیگران، مبانی نگارش علمی*، تهران، مرز فکر، ۱۳۸۶، صص ۳۳-۲۶ و جواد هروی، *روش پژوهش و پژوهش علمی در تاریخ*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۶، صص ۶۷-۹۵

۲. برای نمونه ن. ک. به: پرویز فرخزاد، *راهنمای پژوهش‌های تاریخی (کتابخانه‌ای)*، تهران، طهوری، ۱۳۸۴؛ بهرام طوسی، *راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی*، مشهد، تابان، ۱۳۸۲؛ علی دلاور، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، تهران، رشد، ۱۳۸۲ و جهان‌بخش ثواقب، *روش پژوهش با تأکید بر تاریخ، شیراز، نوید شیراز*، ۱۳۸۵.

۳. برای نمونه ن. ک. به: محمدجعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، *راهنمای نگارش و ویرایش*، مشهد، به‌نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)، ۱۳۸۴؛ محمد هادی محمدی، *روش‌شناسی نقد ادبیات کودکان*، تهران، سروش، ۱۳۷۸ و غلامرضا خاکی، *روش پژوهش با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی*، تهران، بازتاب، ۱۳۸۷.

۴. برای نمونه ن. ک. به: حمید میرزایی، *روش پژوهش*، مشهد، شایسته گستر، ۱۳۸۷، صص ۳۴-۳۲ و مرتضی نورائی،

راهنمای نگارش در تاریخ، مشهد، جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۸۷، صص ۸۷-۸۱

انجام چنین پژوهشی یک ضرورت باشد. این پژوهش از نوع پیمایشی - تحلیلی و جامعه پژوهش شامل پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری رشته تاریخ در گرایش‌های مختلف است که در سایت اسناد و مدارک علمی ایران^۱ فهرست‌بندی شده است. حجم نمونه براساس جدول نمونه‌گیری مورگان مشخص شده و نمونه‌گیری به روش تصادفی انجام شده است. ابزار گردآوری اطلاعات، چک لیست پژوهشگر ساخته است. در هر پایان‌نامه، عنوان، مقطع، گرایش، سال دفاع و مؤسسه آموزشی استخراج شده و براساس چک لیست پژوهشگر ساخته به انطباق عناوین با معیارهای عنوان‌گزینی و آسیب‌شناسی آنها پرداخته شده است. با این توضیح که نقدهای انجام شده بر عنوان یک پایان‌نامه به معنای نفی محتوا و ارزش علمی آن نیست.

اهمیت عنوان و عنوان‌گزینی

در نخستین نگاه شاید بحث «عنوان» جدی به نظر نیاید یا موضوعی کم‌اهمیت جلوه کند. احتمالاً به همین دلیل نه تنها در رشته تاریخ بلکه در دیگر رشته‌ها نیز چندان بدان پرداخته نشده است. «عنوان» فشرده‌ای منضبط از مطالب متن است که تفصیل آن در فهرست مندرجات و سپس در متن اصلی متجلی می‌شود (عباس حرّی، ۱۳۸۸: ۱۴). در تعریفی دیگر، عنوان مجموعه‌ای از علایم زبان‌شناسی است که برای نشان‌دادن محتوای کلی متن و جلب کردن مخاطب، در رأس یک متن ظاهر می‌شود (استالونی، ۲۰۰۶: ۲۷۰ به نقل از: محمدنژاد عالی زمینی، ۱۳۹۱: ۹۳). عنوان در شهرت و جلب نظر و استقبال خوانندگان تأثیر انکارناپذیری دارد. معرفی، نقد و نقل اثر همه ذیل عنوان آن صورت می‌گیرد (استاپلتون، ۱۳۷۴: ۱۳-۱۰). در گذشته گمان می‌شد هر نوشته‌ای باید عنوانی داشته باشد تا از سایر نوشته‌ها متمایز شود، اما امروزه عناوین تنها کلماتی برای متمایزسازی نیستند بلکه نشانه‌های معناداری هستند که در انتخاب آثار و کامل شدن مفهوم آنها نقش اساسی دارند. از این رو عنوان جزء جدانشدنی هر پژوهش است و با حذف آن معنا و مفهوم پژوهش ناقص می‌شود.

عنصر آغازین هر پژوهش، «عنوان» است. در واقع نخستین برخورد پژوهشگر و مخاطب در «عنوان» اتفاق می‌افتد و این برخورد در واکنش بعدی مخاطب بسیار مؤثر است. اگر عنوان مناسب باشد نخستین تحسین مخاطب را در پی خواهد داشت. پژوهشگر و نویسنده ناموفق کسی است که با انتخاب عنوان نامناسب، نخستین برخورد مخاطب با خویش و اثرش را به واپسین برخورد تبدیل کند. چه بسا که موضوع اثری مورد علاقه مخاطب یا مرتبط با حوزه پژوهشی پژوهشگری باشد، اما به دلیل عنوان‌گزینی نامناسب مورد توجه قرار نگیرد (شیرانی، ۱۳۸۶: ۲۶). از سوی دیگر عنوان‌گزینی تعیین دقیق چارچوب علمی یک موضوع پژوهشی است که در صورت به کارنگرفتن شیوه مناسب، می‌تواند موجب نارسایی اثر و حتی بی‌توجهی به یک پژوهش پرزحمت علمی شود (هروی، ۱۳۸۶: ۹۵).

امروزه با توجه به حجم انبوه آثار، «عنوان» به یکی از معیارهای مهم داوری و سنجش تحقیقات تبدیل شده است. تعداد قابل توجهی از افراد براساس عنوان اثر اقدام به داوری درباره آن می‌کنند. یعنی آثار دارای عناوین سست و نامناسب را نشانه سست و ضعیف بودن محتوای آن می‌دانند. هرچند این معیار مخدوش است، اما معمول است (اسفندیاری، مرداد و شهریور ۱۳۶۹: ۱۱۴). در این نگاه استدلال می‌شود نویسنده‌ای که ابتکار ندارد عنوانی جدید و مناسب برای اثر خویش انتخاب کند، احتمالاً در گنجاندن مطالب تازه در متن نیز ابتکار لازم را نخواهد داشت (مهرین، ۱۳۶۶: ۱۱).

از آنجا که عنوان برجسی است که پژوهشگر به اثر و اندیشه خویش می‌زند، می‌تواند گویای نگرش‌های پژوهشگر در روند پژوهش نیز باشد (هروی، ۱۳۸۶: ۹۷). به دیگر سخن، عنوانی که پژوهشگر و نویسنده برای اثر خویش برمی‌گزیند، نشانگر نوع نگاه و سبک کار وی است. «عنوان» می‌تواند به همان اندازه متن، از شخصیت علمی پژوهشگر و روش و بینش او حکایت کند. عنوان‌های تزئینی و خودنمایانه، عنوان‌هایی که عمیقاً از مفاهیم اثر استخراج شده‌اند، عنوان‌هایی که برای جلب و جذب مخاطب برگزیده شده‌اند و حتی عنوان‌هایی که تنها برگرفته از جمله‌ای از متن هستند، همه می‌توانند خواننده را به مضمون و محتوای اثر و شناخت روش و بینش نویسنده هدایت نمایند (توانگر، ۱۳۸۰: ۳۹-۳۸).

در عصر حاضر که عصر انفجار اطلاعات نام گرفته است، اطلاعات از طریق فناوری‌های روبه‌توسعه‌ای همچون اینترنت و شبکه‌های اطلاع‌رسانی متعدد در اختیار پژوهشگران و علاقه‌مندان هر رشته و موضوع قرار می‌گیرد. با توجه به حجم عظیم اطلاعات در این شبکه‌ها، استفاده از آنها به یک تکنیک تبدیل شده است؛ چرا که استخراج اطلاعات قابل اعتماد، کاری دقیق و نیازمند مهارت است. انتخاب عناوین و کلیدواژه‌های دقیق از سوی نویسندگان و پژوهشگران می‌تواند نقش زیادی در کمک به جستجوگرها داشته باشد (ابوت، ۱۹۹۳: ۹۲). علاوه بر این، توصیف گرهای مراکز و سازمان‌های اسناد و نگهداری مدارک علمی، اغلب براساس عنوان تعیین می‌شوند و بنابراین تک‌تک واژه‌های «عنوان» اهمیت می‌یابند (بنی‌اقبال، خسروی و پیرهادی، ۱۳۹۰: ۱۴۶-۱۳۵؛ مریم انصاری، ۱۳۸۰). پژوهش‌های جدید نشان می‌دهد افراد ترجیح می‌دهند تا از طریق کلیدواژه‌های «عنوان» به جستجوی منابع مورد نظر خود پردازند (بزرگی، ۱۳۷۸: ۳۰). اگر عنوان یک اثر بیانگر محتوای آن باشد، آنگاه نمایه‌ای که براساس آن تهیه شده است می‌تواند جستجوگر را به مدارک مرتبط تر هدایت نماید (جنیفر راولی، ۱۳۷۴: ۱۵۸). از نگاه علم کتاب‌شناسی نیز انتخاب عنوان مناسب می‌تواند در فهرست‌نویسی، ذخیره‌سازی، و آگاهی از محتوای اثر کمک کند. «عنوان» اشتباه در واقع اطلاعات غلطی است که به کتاب‌شناسی راه می‌یابد و موجب اختلال در بازیابی اطلاعات می‌شود (بزرگی، ۱۳۷۸: ۳۶-۳۵؛ اسفندیاری، آذر و دی ۱۳۶۹: ۳۴۲). اگر عنوان اثری مبین محتوای آن باشد، فهرست‌نویسی و رده‌بندی تسهیل شده و ضمن کاستن از زحمت کتابداران، منجر به افزایش کارایی آنها می‌شود.

سنن فرهنگی و علمی نیز در بازشناسی متون از طریق مؤلف یا عنوان، عاملی مؤثر است. اگر در غرب آثار و متون بیشتر از طریق مؤلف شناخته می‌شوند، در شرق اغلب آثار، با عناوین شناخته شده‌اند. شاید بافت و ترکیب زبان یکی از علل این سنت علمی و فرهنگی باشد. چنان که در زبان فارسی برخلاف غرب ابتدا عنوان سپس نام مؤلف و پژوهشگر می‌آید؛ مانند گلستان سعدی، رباعیات خیام، قانون ابن سینا و... (ابرامی، ۱۳۵۶: ۱۲۲). کتاب‌شناسی و فهرست‌نویسی در تاریخ اسلام و سنت شرق برخلاف مغرب زمین برپایه

عنوان بوده است، یعنی نام اثر مقلّم بر نام مؤلف بوده است. هرچند امروزه به تبعیت از استاندارد بین‌المللی کتاب‌نویسی^۱ نام پدیدآورنده را سرشناسه قلمداد کرده‌اند، هستند پژوهشگرانی که هنوز به سرشناسه بودن عنوان معتقدند. به دلیل همین اهمیت عنوان در حوزه فرهنگ اسلامی است که بسیاری از نویسندگان با عنوان اثر خویش شناخته می‌شوند، مانند صاحب جواهر، صاحب ریحانة الادب، صاحب حدائق و... (اسفندیاری، مهر و آبان ۱۳۶۹: ۲۲۶-۲۲۴).

معیارهای عنوان‌گزینی

درحالی که دیگر ارکان متن همچون کلمه، جمله، پاراگراف و بخش‌ها، از ارکان درونی و پنهان متن به شمار می‌روند، عنوان رکن بیرونی و آشکار آن است. بنابراین خطای پژوهشگری که عنوان نامناسب بر اثر خویش می‌نهد، «خطایی مضاعف» قلمداد می‌شود (اسفندیاری، مرداد و شهریور ۱۳۶۹: ۱۱۳). از این رو باید در عنوان‌گزینی اثر سخت‌گیری نمود. در اینجا سخت‌گیری و تعصب، ستودنی و نشان‌پختگی پژوهشگر است. به نظر می‌رسد تاکنون قواعدی کاربردی، اثربخش و قابل‌کاربستی برای عنوان‌گزینی در منابع موجود تدوین نشده است. اغلب منابع این موضوع را نادیده گرفته‌اند یا با اشاره‌ای کوتاه و برخی توصیه‌های کلی از آن گذشته‌اند؛ لذا لازم است برای تحقق هدف این پژوهش ابتدا با جمع‌آوری مطالب و اشارات پراکنده به مهم‌ترین معیارهای عنوان‌گزینی دست یافته و سپس با توجه به این معیارها به آسیب‌شناسی عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ پرداخته شود.

عنوان و موضوع یک اثر با یکدیگر مرتبط هستند. چنان‌که برای انتخاب یک عنوان خوب باید به موضوع پژوهش رجوع کرد. عنوان باید شناختی دقیق و روشن از قلمرو و موضوع پژوهش عرضه کند. در پژوهش نباید از عناوینی استفاده کرد که ارتباط آن با موضوع نیاز به توضیح داشته باشد. در واقع عنوان باید یک خویشاوندی نزدیک با موضوع داشته باشد و این خویشاوندی میان عنوان و موضوع در آثار پژوهشی اهمیت بیشتری دارد.

عنوان باید مبتنی بر درونمایه و واقعیت متن پژوهش نوشته شود تا خواننده با دیدن آن بتواند چارچوب محتوایی متن را دریابد و به دور از هرگونه ابهام در مورد مطالعه یا عدم مطالعه آن تصمیم بگیرد.

از آنجا که عنوان در حکم تعریف اثر است، نباید نسبت به موضوع اثر اعم، اخص یا مابین باشد. به بیان دیگر معرف (عنوان) باید با معرف (موضوع) حالت تساوی داشته باشد. مابینت عنوان و موضوع به هیچ روی پذیرفتنی نیست. این مشکل معمولاً زمانی رخ می‌نماید که نویسنده در انتخاب عنوان به خطا رفته باشد و از آن معنایی را اراده کند که دیگران چنان معنایی را در نمی‌یابند. این موضوع چنان اهمیت دارد که بسیاری از نشریات معتبر یکی از شرایط پذیرش مقالات را برابری عنوان و مضمون می‌دانند به گونه‌ای که انتظار دارند مجموعه کلیدواژه‌های مستخرج از عنوان، گویای موضوع و مسئله اصلی پژوهش باشد (حرّی، ۱۳۷۲: ۱۷۹). ضرورت توجه به این آسیب از آنجا روشن می‌شود که بدانیم پژوهش‌های صورت گرفته نشان می‌دهد تنها ۴۰ درصد عناوین از سازگاری کامل با موضوع برخوردار هستند (بزرگی، ۱۳۷۸: ۲۵). عنوان هم چنان که باید تداعی‌کننده تمام مباحث پژوهش باشد، نباید کمتر از محتوای آن را هم تداعی کند. حتی اگر اثر حاوی چند بحث متفاوت است، عنوان باید به گونه‌ای تدوین شود که نشان دهنده کلیه مباحث آن باشد. همچنین عنوان نباید بیشتر از مطاوی متن را تداعی کند. بنابراین اشمال و جامعیت شرط دیگر عنوان‌گزینی است.

در انتخاب عنوان باید ایجاز را رعایت کرد. در واقع نویسنده موظف است تا در عنوان با کمترین کلمات بیشترین اطلاعات را به مخاطب ارائه کند (استاپلتون، ۱۳۷۴: ۳۷). طولانی بودن عنوان در بسیاری از موارد نه تنها به وضوح بیشتر عنوان نمی‌انجامد بلکه منجر به ابهام بیشتر می‌شود. به علاوه، در برخی موارد طولانی بودن عنوان موجب خواهد شد تا خواننده حتی از خواندن عنوان یک اثر نیز چشم‌پوشی کند. اگر ایجاز در متن، حُسن آن است، در عنوان شرط آن است. عنوان طولانی در خاطر نمی‌ماند، نافذ نیست و مخاطب را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد. همچنین عنوان طولانی به حکم «الظاهر عنوان الباطن» نشانه درازگویی نویسنده قلمداد می‌شود (اسفندیاری، مرداد و شهریور ۱۳۷۰: ۱۲۸). در این میان

اجتناب از کاربرد کلمات بی‌نقش، توضیحی و مترادف می‌تواند به کوتاهی عنوان کمک کند؛ برای مثال کلماتی همچون مطالعه‌ای در زمینه، پژوهشی در حیطه و... در ابتدای عناوین، اضافی هستند و حذف آنها بهتر است. به نظر می‌رسد تا جایی که به وضوح و رسایی عنوان لطمه وارد نشود باید از تعداد کلمات آن کاست. برخی منابع به تعداد کلمات عنوان اشاره کرده‌اند و اعدادی بین ۵ تا ۱۵ کلمه را برای یک عنوان مناسب دانسته‌اند (شیرانی، ۱۳۸۶: ۳۱؛ اسفندیاری، مرداد و شهریور ۱۳۷۰: ۱۳۴؛ هروی، ۱۳۸۶: ۹۶). به نظر می‌رسد در بسیاری از موارد طولانی بودن عنوان حاصل وجود کلمات و عبارات زایدی است که با حذف آنها هیچ خللی به مفهوم و پیام عنوان وارد نمی‌شود. گاهی نیز برخی عبارات را می‌توان از عنوان حذف کرد و در مقدمه اثر بدان پرداخت (عسکری، ۱۳۸۹: ۱۱۳). راه دیگر، استفاده از عنوان فرعی می‌باشد. عنوان فرعی می‌تواند حاوی تعداد کلمات بیشتری باشد و با توضیح عنوان اصلی به وضوح آن کمک نماید. اما با وجود تأکید بر کوتاه بودن عنوان، نباید از کلمات و علائم اختصاری استفاده نمود؛ زیرا این علائم به وضوح عنوان لطمه می‌زند. در واقع کوتاه بودن عنوان نباید به بهای عدم وضوح و ابهام آن صورت پذیرد.

پژوهشگر باید از عناوین تکراری و کلیشه‌ای سخت پرهیز کند. تکراری بودن نه تنها در الفاظ که در ترکیب‌هایی که با کنار هم نهادن الفاظ شکل می‌گیرد نیز خود را نشان می‌دهد. هرچند در پژوهش‌های علمی و آکادمیک، مجال کمتری برای انتخاب عناوین ابتکاری وجود دارد، پژوهشگر باید تمام تلاش خود را برای عدم تکرار یک کلیشه‌نخ‌نما انجام دهد. گاه عدم خلاقیت، نویسنده را به انتحال عنوان می‌کشاند. چنین عناوینی، بدترین عنوان‌ها هستند؛ چرا که دلیل بر ناتوانی و عدم خلاقیت نویسنده می‌باشند. شخصی که آن قدر ابتکار ندارد عنوانی جدید برای اثر خویش بیافریند، کمتر توانایی خواهد داشت تا محتوایی نو در اثر خویش بگنجاند (مهرین، ۱۳۶۶: ۱۱).

عنوان باید از پیش داوری، قضاوت، تجلیل و نگرش جانبدارانه عاری باشد. بنابراین در عنوان باید از کلماتی که دارای بار ارزشی زیادی هستند - چه مثبت و چه منفی - اجتناب شود. در واقع پژوهشگر در عنوان نباید عقیده و نظر ثابت و قاطعی را اعلام کند و حتی به

القای مفاهیمی خاص مبادرت ورزد. به کارگیری اصطلاحات و کلماتی که نشانه تعصب و جانبداری نویسنده است از وزن علمی اثر خواهد کاست و از همان ابتدا رویکرد جانبدارانه پژوهشگر را برملا می‌سازد و بی‌اعتمادی مخاطب را به دنبال خواهد داشت.

هر زبانی به مقتضای شرایطی چون تعلق اهل آن به منطقه جغرافیایی و طبقه اجتماعی معین و جنسیت و قومیت و سن و تحصیلات سخن‌گویان دارای گونه‌های متعدد است، که از میان آنها یک و احياناً چند گونه از اعتبار بیشتری برخوردار شده و به عنوان زبان مشترک پذیرفته می‌شوند. از این رو سخن‌گویان سایر گونه‌ها به تقلید از آنها گرایش پیدا می‌کنند. بنابراین مقصود ما از زبان معیار، زبانی است که همراه با انعطاف در برابر تحولات فرهنگی، تثبیت شده و رعایت اصول آن برای متکلمان و نویسندگان به آن زبان الزامی است.^۱ انتخاب عنوان باید براساس اصول زبان معیار صورت گیرد. این اصول در کتب دستور زبان و آیین نگارش منتشر شده و مرجع صورت‌های صحیح و غلط در هر زبان است. عنوان نباید غلط نگارشی و دستوری داشته باشد. برای مثال واژه «پیرامون» در برخی عناوین به غلط به کار می‌رود؛ زیرا تصور می‌شود «در پیرامون» به معنای «در باره» است. در صورتی که «در اطراف» و «در حول و حوش» معنی می‌دهد (حمیدیان، ۱۳۶۳: ۱۲۷-۱۲۶).^۲ همچنین در عنوان باید از تلفیق زبان‌ها و کاربرد اصطلاحات و مفاهیم زبان‌های دیگر، به ویژه اگر معادل فارسی دارند، خودداری کرد. حتی از به کارگیری واژه‌های منسوخ زبان فارسی نیز باید اجتناب نمود. در مجموع پیروی از الگوی ساختی، معنایی و املائی زبان معیار در هر عنوان‌گزینی ضرورتی جدی است.

عنوان پژوهش می‌بایست انعکاسی واقعی از محدوده موضوع و ارزش علمی اثر باشد. عنوان آگهی تجاری نیست و مبالغه و بزرگ‌نمایی نباید به آن راه یابد. انتخاب عناوینی کلی و با دامنه زمانی و محتوایی مطول، سنگ بزرگی است علامت نزدن و هیچ دلیلی ندارد نویسنده انجام کاری را ادعا کند که از عهده آن بر نمی‌آید. انتخاب چنین عناوینی

۱. برای اطلاع از ویژگی‌های زبان معیار ن. ک به: والی رضایی، «زبان معیار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟»، نامه فرهنگستان، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۸۳؛ علی اشرف صادقی، زبان معیار، نشر دانش، شماره ۱۶، خرداد و تیر ۱۳۶۲

۲. برای موارد بیشتر ن. ک به: ابوالحسن نجفی، غلط‌نویسیم فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی، تهران، مرکز

زمانی مجاز است که نویسنده از عهده آن برآمده باشد؛ مثلاً با توجه به ابعاد گوناگون و متعدد تمدن اسلامی و تمدن غرب، پژوهش در این دو موضوع معمولاً از عهده یک اثر بر نمی‌آید، پس انتخاب عناوینی چون «تاریخ تمدن اسلامی» یا «مبانی نظری تمدن غرب» چندان پذیرفته و معقول نیست. به علاوه، انتخاب چنین عناوینی، نوعی خودستایی نیز محسوب می‌شود. چنان‌که کاربرد عباراتی چون «پژوهشی عمیق در...» در عنوان، خودستایی محقق محسوب می‌شود و دور از روحیه علمی یک پژوهشگر است. البته نویسنده مجاز است در مقدمه اثرش از امتیازات پژوهش خویش بنویسد، اما عنوان جایی برای خودستایی نیست (اسفندیاری، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۰: ۵۸۴-۵۸۱). بنابراین طرح عناوینی کلی با دامنه پژوهشی گسترده، که امکان بررسی آن در چارچوب یک پژوهش علمی میسر نیست، نه تنها می‌تواند حمل بر خودستایی محقق شود بلکه می‌تواند نشان از بزرگ‌نمایی موضوع پژوهش نیز باشد. برعکس، انتخاب عناوینی مانند «نگاهی به...» یا «جستاری درباره...» نشانگر عدم درک درست نویسنده از یک کار پژوهشی اصیل می‌باشد و باید از انتخاب چنین عناوینی نیز اجتناب شود. انتخاب موضوع و در پی آن مسئله‌ای محدود و قابل بررسی در یک پژوهش علمی به محقق کمک می‌کند تا ضمن تدوین یک پژوهش علمی، براساس مسئله اصلی به ساخت عنوانی شایسته نائل آید.

از آنجا که عنوان، نخستین عنصر مؤثر در عرضه اثر است، باید جذاب باشد و مخاطب را به تأمل بیشتر در موضوع پژوهش فراخواند و حس کنجکاوی او را برانگیزد. به بیان دیگر، عنوان علاوه بر حُسن لفظی باید از حُسن معنایی نیز برخوردار باشد و حداقل مخالف معیارهای زیباشناختی بصری و شنیداری نباشد. هر چند در آثار پژوهشی آکادمیک، فرصت کمتری برای رعایت این معیار وجود دارد، اما پژوهشگر باید تمام تلاش خویش را به کار بندد تا نخستین برخورد خواننده با اثر خوشایند باشد و او را به مطالعه اثر ترغیب کند. به همین دلیل برخی پژوهشگران از صنایع ادبی بهره می‌گیرند و حتی برای انتخاب عنوان، با اهل فن و ذوق مشورت می‌کنند. البته جذابیت عنوان نباید از وضوح و صراحت عنوان بکاهد و به ابهام آن بینجامد.

عنوان باید به روشنی حیطه و چارچوب پژوهش را بیان کند و از هرگونه پیچیدگی و ابهام به دور باشد. به طوری که مخاطب با مطالعه عنوان به فهم مسئله اصلی پژوهش دست یابد و بداند که چه چیزی، چگونه و در چه زمانی بررسی شده است. همچنین برداشت افراد از یک عنوان باید یکسان باشد، چرا که تنها در عناوین مبهم است که افراد مختلف برداشت‌های متفاوتی از عنوان خواهند داشت. این مشکل به ویژه زمانی بروز می‌کند که عناوینی بسیار کلی برای اثر انتخاب شوند؛ برای مثال انتخاب عنوانی چون «طاهریان در تاریخ» عنوانی بسیار کلی و مبهم است که نه تنها مسئله پژوهش که حتی موضوع دقیق آن نیز روشن نیست و مخاطب نمی‌داند پژوهشگر به کدام جنبه از دوران طاهریان پرداخته است. یکی دیگر از عوامل ابهام‌زای عنوان، کاربرد الفاظ و واژه‌های مهجور و منسوخ است. از این رو بهتر است در عناوین از به کارگیری واژه‌ها و اصطلاحات ناآشنا، پیچیده و غیرمصطلح، که نیاز به توضیح دارند، خودداری شود (عسکری، ۱۳۸۹: ۱۱۴).

آسیب‌شناسی عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ (تجزیه و تحلیل داده‌ها)

در این بخش با تحلیل داده‌ها، به آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ پرداخته و میزان این آسیب‌ها و نمونه‌های عناوین مربوط به هر آسیب آمده است. اما با توجه به توضیحات پیشین از تکرار و تفصیل درباره این آسیب‌ها پرهیز شده است. جامعه پژوهش این تحقیق، پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته تاریخ، ثبت شده در پایگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران^۱ (پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران) است. تعداد این پایان‌نامه‌ها ۲۸۸۳ عنوان می‌باشد که این پایگاه، عنوان و چکیده ۱۰۰۰ مورد را به نمایش می‌گذارد. بنابراین جامعه آماری پژوهش ۱۰۰۰ عنوان پایان‌نامه است. تعداد حجم نمونه ما ۲۵۰ عنوان از این پایان‌نامه‌هاست که به روش اتفاقی سیستماتیک (N/n) نمونه‌گیری شد. پس از استخراج عناوین و دیگر اطلاعات مورد نیاز براساس چک لیست پژوهشگر ساخته، به تجزیه و تحلیل داده‌ها اقدام شده است.

مشخصات حجم نمونه براساس مقطع تحصیلی

مقطع کارشناسی ارشد	مقطع دکتری	جمع
عنوان ۲۲۰	عنوان ۳۰	عنوان ۲۵۰
۸۸ درصد	۱۲ درصد	۱۰۰ درصد

مشخصات حجم نمونه براساس گرایش^۱

ایران دوره اسلامی	اسلام	باستان	جمع
عنوان ۱۸۴	عنوان ۳۵	عنوان ۳۱	عنوان ۲۵۰
۷۳ درصد	۱۴ درصد	۱۳ درصد	۱۰۰ درصد

- طولانی بودن عنوان

عنوان باید کوتاه باشد و پژوهشگر می‌بایست با حداقل کلمات بیشترین اطلاعات را در مورد موضوع پژوهش به مخاطب ارائه دهد. یکی از مهم‌ترین آسیب‌های پایان‌نامه‌های رشته تاریخ در حوزه عنوان‌گزینی، طولانی بودن عنوان می‌باشد. به گونه‌ای که ۲۰ درصد عناوین مورد بررسی در این پژوهش دچار این آسیب هستند.

طولانی بودن عناوین

تعداد حجم نمونه	تعداد عناوین طولانی	درصد عناوین طولانی
عنوان ۲۵۰	عنوان ۵۰	۲۰ درصد

نمونه‌هایی از عناوین طولانی که با کمی دقت و حذف برخی عبارات توصیفی می‌تواند به عناوینی کوتاه و در عین حال روشن تغییر نماید در پی می‌آید:

- بررسی تحلیلی تاریخ سیاسی و اقتصادی آل برید (۳۱۶ تا ۳۴۹ ق) و تأثیر آن بر حکومت‌های هم‌عصر (آل بویه، آل حمدان، قرمطیان)

۱. تاریخ تشیع زیر گروه اسلام و تاریخ انقلاب زیر گروه دوره اسلامی در نظر گرفته شده است.

- بررسی تحولات سیاسی و اجتماعی استان کهگیلویه و بویراحمد از پایان زند تا دوره ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۰۹-۱۲۶۴.ه.ق/۱۷۹۴-۱۸۴۸م)
- آسیب‌شناسی سیاسی از دیدگاه برجسته‌ترین اندرزنامه‌نویسان عصر ترک و مغول در ایران خواجه نظام الملک - امام محمد غزالی - بابا افضل کاشانی
- بررسی سیاست‌های ایران در آسیای مرکزی با تکیه بر ترکمنستان از آغاز دوره قاجار تا پایان سلطنت ناصرالدین شاه
- بررسی تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اصفهان از ابتدای دوره قاجار تا روی کار آمدن ناصرالدین شاه (۱۱۹۳-۱۲۶۴هجری قمری)
- جنبش ملی شدن نفت و انعکاس آن در فارس در سال‌های ۳۲-۱۳۲۷.ه.ش با تکیه بر اسناد دولتی و روزنامه‌های محلی

- ابهام و عدم وضوح عناوین

عنوان پژوهش می‌بایست به روشنی و صراحت حیطه و قلمرو پژوهش را بیان کند. در واقع مخاطب با مطالعه عنوان باید به مسئله اصلی پژوهش و سؤالی که پژوهشگر به دنبال پاسخ‌گویی آن است پی ببرد. از سوی دیگر، عنوان باید به گونه‌ای انتخاب شود که تمامی افراد یک فهم و برداشت از آن داشته باشند. انتخاب عناوین کلی و مبهم که چارچوب پژوهش را روشن نکند موجب می‌شود تا ضمن ابهام در مسئله اصلی پژوهش، برداشت‌های متعدد و متفاوتی در ذهن خوانندگان ایجاد شود. مهم‌ترین عامل ابهام در عناوین پایان‌نامه‌های مورد بررسی، انتخاب عناوین کلی است. در بررسی انجام‌شده ۲۰ درصد از عناوین پایان‌نامه‌ها دچار این آسیب هستند.

ابهام و عدم وضوح عنوان

تعداد حجم نمونه	تعداد عناوین مبهم	درصد عناوین مبهم
۲۵۰ عنوان	۵۰ عنوان	۲۰ درصد

نمونه‌هایی از این عناوین کلی و مبهم عبارتند از:

- پیوند ابریشمین شرق و غرب در عهد باستان
- فرمانروایی گرگان
- تاریخ صفویه
- تاریخ ایران بعد از اسلام
- بررسی سمت‌گیری‌های سیاسی مجالس مشروطه
- طاهریان در تاریخ
- نگرشی بر خلافت عباسی
- مجلس چهارم
- دودمان زند

- کلیشه‌ای بودن عناوین

یکی از آسیب‌های عنوان‌گزینی، کاربرد عناوین تکراری و کلیشه‌ای است که به عدم جذابیت عنوان و ناتوانی آن در جلب مخاطب منجر می‌شود. پژوهشگر باید آن اندازه خلاقیت داشته باشد که از انتخاب عناوین تکراری و نخ‌نما اجتناب کند و با نوآوری و تلاش به انتخاب عنوانی نو و در عین حال دارای معیارهای عنوان‌گزینی صحیح اقدام نماید. تعداد عناوین کلیشه‌ای در جامعه نمونه پژوهش بسیار اندک بود به طوری که در این بررسی تنها ۴ درصد عناوین با این آسیب مواجه هستند.

کلیشه‌ای بودن عنوان

تعداد حجم نمونه	تعداد عناوین کلیشه‌ای	درصد عناوین کلیشه‌ای
۲۵۰ عنوان	۱۰ عنوان	۴ درصد

نمونه‌هایی از این عناوین تکراری و کلیشه‌ای که غالباً مبهم و کلی نیز هستند در پی

می‌آید:

- لرستان در گذر تاریخ
- چادگان در گذر تاریخ
- زنجان در گذر تاریخ
- کرمان در گذر تاریخ
- تاریخ ایلام
- تاریخ آذربایجان در قرون ۶ و ۷ ه.ق.
- تاریخ هزارگریب از قرن ۸ تا ۱۳ ه.ق.

- پیش‌داوری

یکی از مهم‌ترین و نخستین اصول پژوهش‌های تاریخی که در محیط آکادمیک آموزش داده می‌شود، اجتناب پژوهشگر از رویکرد جانبدارانه و پیش‌داوری می‌باشد. با وجود تردیدهای جدی در مورد امکان بی‌طرفی مورخ در بررسی پدیده‌های تاریخی، که بحث‌های مطولی را در فلسفه انتقادی تاریخ در پی داشته است، یکی از نخستین شرایط پژوهشگر تاریخ تلاش برای اجتناب از نگرش‌های جانبدارانه در موضوع پژوهش است. در صورتی که پژوهشگر در عنوان خویش این اصل را رعایت نکرده باشد چگونه می‌توان انتظار داشت که در روند پژوهش و متن اثر، به این اصل مهم پایبند بوده باشد. بنابراین برگزیدن عناوینی عاری از پیش‌داوری یکی از مهم‌ترین اصول عنوان‌گزینی در رشته تاریخ است. در بررسی حاضر تقریباً تمامی پژوهشگران این اصل را رعایت کرده‌اند. به طوری که تنها ۱,۵ درصد عناوین به پیش‌داوری و قضاوت جانبدارانه پرداخته‌اند.

پیش‌داوری در عنوان

تعداد حجم نمونه	تعداد عناوین دارای پیش‌داوری	درصد عناوین دارای پیش‌داوری
۲۵۰ عنوان	۴ عنوان	۱,۵ درصد

عناوینی که به نظر می‌رسد همراه با نوعی جانبداری و پیش‌داوری می‌باشند عبارتند از:

- حجاب‌ستیزی از مشروطیت تا رضا شاه
- تصویری از غم‌های مردم در عصر ناصرالدین شاه
- اهمیت تجاری ارجان و کهگیلویه (از اواخر دوره ساسانی تا حمله مغول)
- بررسی مقایسه‌ای واکنش روحانیت در ایران در برابر اصلاحات ضد مذهبی رضاشاه و آتاتورک

- عدم انطباق با زبان معیار

پیروی از الگوی ساختی، معنایی و املائی زبان معیار در هر عنوان‌گزینی ضرورتی جدی است. از سوی دیگر اگر راه‌یابی سهوی ایرادات نگارشی و دستوری در متن اثر قابل اغماض باشد، که نیست؛ این ایرادات به هیچ روی نباید در عنوان اثر راه یابد. در این راستا، نویسنده باید ضمن آشنایی با ویژگی‌های زبان معیار به کاربرد صحیح اصطلاحات، حروف اضافه و ترتیب واژگان توجه نماید. در این بررسی ۱۰ درصد عناوین حجم نمونه با زبان معیار منطبق نبوده و دارای ایرادات نگارشی و دستوری هستند.

عدم انطباق با زبان معیار

تعداد عنوان غیر منطبق با زبان معیار	درصد عناوین غیر منطبق با زبان معیار	تعداد حجم نمونه
۲۵ عنوان	۱۰ درصد	۲۵۰ عنوان

در ادامه نمونه‌هایی از عناوینی که به دلیل ایرادات دستوری، نگارشی و ساختی با زبان معیار انطباق ندارند، می‌آید:

- علمای ایرانی و دولت صفوی از آغاز تشکیل دولت صفوی تا پایان سلطنت شاه تهماسب
- اتابکان آذربایجان - اتابکان فارس / سلغریان / و اتابکان لرستان
- موقع یهود در ایران از قرن سوم تا قرن هفتم هجری
- تاریخ ایران بعد از اسلام
- تیمور و نقش تیموریان در ماورالنهر

- نگرشی بر خلافت منصور عباسی
- شیوه حکومت‌مداری پهلوی اول
- تاریخ صفاریان - اوضاع سیاسی - اجتماعی - اقتصادی و روابط صفاریان با سلسله‌های معاصر با آنان

- مبالغه و بزرگ‌نمایی

عنوان پژوهش می‌بایست به دور از مبالغه، محدوده موضوعی و چارچوب پژوهش را روشن سازد. انتخاب عناوینی همراه با بزرگ‌نمایی و مبالغه در تعیین محدوده آن در همان نگاه نخست ارزش علمی اثر را نزد مخاطب آگاه کاهش می‌دهد. این مبالغه گاهی خود را در کاربرد اصطلاحاتی که تداعی‌کننده نوعی خودستایی پژوهشگر است و گاهی در دامنه بسیار گسترده موضوع و عدم تحدید قلمرو پژوهش، نشان می‌دهد. در بررسی صورت گرفته ۶ درصد عناوین دچار این آسیب هستند. البته در غالب آنها، آنچه به مبالغه انجامیده است، نه خودستایی محقق، بلکه طرح عناوینی کلی با دامنه پژوهشی گسترده است که امکان بررسی آن در چارچوب یک پژوهش علمی دانشگاهی امکان‌پذیر نیست.

مبالغه و بزرگ‌نمایی

تعداد حجم نمونه	تعداد عناوین مبالغه‌آمیز	درصد عناوین مبالغه‌آمیز
۲۵۰ عنوان	۱۵ عنوان	۶ درصد

نمونه‌هایی از عناوینی که به دلیل دامنه بسیار گسترده موضوع و عدم تحدید قلمرو پژوهش به مبالغه و بزرگ‌نمایی انجامیده است، در پی می‌آید:

- بحران‌های مهم جهان، ریشه‌های تاریخی این بحران‌ها و راه‌حل آنها
- تبدیل آمریکای پیش از کلمب به آمریکای جدید
- چگونگی گسترش اسلام در چین
- تاریخ ایران بعد از اسلام
- تاریخ صفویه

- بررسی تاریخی جریان‌های فکری مؤثر بر شکل‌گیری مبانی فرهنگی و تمدنی اسلام
- بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و دینی ایران عصر ساسانی

- کاربرد کلمات بی‌نقش، مترادف و توصیفی

یکی از آسیب‌های جدی در عرصه عنوان‌گزینی، طولانی‌بودن عنوان است. عنوان طولانی علاوه بر کاستن از زیبایی و جذابیت عنوان، به ابهام بیشتر آن می‌انجامد. یکی از مهم‌ترین علل طولانی‌شدن عنوان، استفاده از کلمات بی‌نقش، مترادف و گاه عبارات توصیفی در عنوان است. کلماتی که هیچ نقشی در عنوان ندارند و حذف آنها در ساختار و معنای عنوان هیچ خللی ایجاد نمی‌کند. بیشترین عامل این آسیب در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ، تعیین محدوده زمانی اثر به هر دو شکل عددی و توصیفی است. در این بررسی ۱۵ درصد عناوین پایان‌نامه‌های مورد بررسی دچار این آسیب هستند.

کاربرد کلمات بی‌نقش، مترادف و توصیفی

تعداد عنوان‌های دارای کلمات بی‌نقش و...	تعداد عناوین دارای کلمات بی‌نقش و...	تعداد حجم نمونه
۱۵ درصد	۳۵ عنوان	۲۵۰ عنوان

برخی از عناوین حاوی کلمات بی‌نقش، مترادف و توصیفی که به طولانی‌شدن عنوان انجامیده است در پی می‌آید:

- قم از تأسیس قاجار تا پایان عصر ناصری (۱۳۱۳-۱۲۱۰ ه.ق/۱۸۹۶-۱۷۹۶م)
بررسی سیر تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
- تاریخ سیاسی و اجتماعی کازرون از فتح تهران تا کودتای ۱۲۹۹ ش ۲۱-۴۰/۱۹۰۹ ه.ق
- نقش بصره در روابط ایران و عثمانی از معاهده زهاب تا معاهده دوم ارزروم ۱۰۴۹-۱۲۶۳/۱۶۳۹-۱۸۴۷م

- تاریخ تحلیلی بازار اصفهان در مواجهه با مدرنیسم: دوره پهلوی دوم ۱۳۵۷-
۱۳۲۰ ه.ش / ۱۹۷۸-۱۹۴۱ م
- بررسی مقایسه‌ای اوضاع اجتماعی دوره اشکانی (۲۵۰ پ.م - ۲۲۶ م) و دوره
ساسانی (۲۲۴-۶۵۴ م)
- تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی و علمی - فرهنگی ایران در عصر مأمون (۱۹۸-
۵۲۱۸ ه.ق)
- اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مصر در دوره محمدعلی پاشا
خدیو مصر ۱۲۶۵-۱۲۲۰ ه.ق / ۱۸۰۵-۱۸۴۸ م

- کاربرد موضوع به جای عنوان

اولین گام در هر پژوهش علمی انتخاب موضوع است. در این مرحله پژوهشگر مشخص می‌سازد که ناشناخته و مجهول او چیست و چه چیزی را باید معلوم سازد (نادری، ۱۳۸۵: ۴۹). تبدیل موضوع به مسئله پژوهش، فرایند تبدیل اندیشه به سؤالات و سپس اصلاح آنها برای رسیدن به سؤال اصلی پژوهش است (خاکی، ۱۳۸۷: ۲۲). پس از برگزیدن موضوع و تعیین مسئله پژوهش، عنوان‌گزینی امری ضروری است؛ چرا که اگر موضوع، قلمرو کلی پژوهش را تعیین می‌کند؛ عنوان، چارچوب دقیق و مسئله اصلی آن را مشخص می‌سازد. موضوع و عنوان اگرچه به یکدیگر مرتبط هستند اما یکی نیستند. هرچند برخی منابع روش پژوهش به اشتباه موضوع و عنوان را همسان تلقی کرده‌اند.^۱ عنوان، بسیار جزئی‌تر و دقیق‌تر از موضوع به تبیین محتوای اثر می‌پردازد. یکی از آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های مورد بررسی این پژوهش، به کارگیری موضوع به جای عنوان می‌باشد. از پیامدهای منفی این اقدام، ابهام و عدم صراحت عناوین است که مخاطب را در تعیین محتوای اثر از طریق عنوان دچار مشکل می‌سازد. در عناوین مورد بررسی، در ۱۶ درصد موارد، موضوع به جای عنوان نشسته است.

۱. برای نمونه ن. ک به: حمید میرزایی، پیشین، صص ۳۲-۳۴ و مرتضی نورائی، پیشین، صص ۸۷-۸۱

کاربرد موضوع به جای عنوان

تعداد حجم نمونه	تعداد عناوینی که موضوع به جای عنوان نشسته است	درصد عناوینی که موضوع به جای عنوان نشسته است
۲۵۰ عنوان	۴۰ عنوان	۱۶ درصد

برخی از عناوینی که موضوع به جای عنوان به کار رفته و ابهام در مسئله پژوهش را در پی داشته است، عبارتند از:

- دودمان زند
- طاهریان در تاریخ ایران
- ارتش در زمان رضاشاه پهلوی
- جشن‌های ایران باستان
- سرداران عصر ساسانی
- نهضت مشروطیت ایران
- قراختایان کرمان
- اقدامات و اصلاحات داریوش یکم
- مسیونرهای مذهبی در ایران

نتیجه‌گیری

در گونه‌شناسی پژوهش‌های علمی، پایان‌نامه‌های تحصیلی یکی از مهم‌ترین انواع پژوهش محسوب می‌شوند. با توجه به تدوین حجم انبوهی از پایان‌نامه‌ها، به نظر می‌رسد زمان آن فرا رسیده تا با بررسی دقیق و روشمند از زوایای گوناگون به این دسته از پژوهش‌ها پرداخته شود. بر پژوهشگران است تا با نقد محتوا، ساختار، متد و متدلوژی این آثار، به آشکار ساختن ضعف و قوت آنها پردازند. اهمیت این موضوع در این نکته است که برای اصلاح و بهبود هر روندی، ابتدا باید به شناسایی دقیق و منطبق بر واقعیت و آسیب‌شناسی آن روند پرداخت. در همین راستا در این پژوهش تلاش شده است تا با تمرکز بر یکی از

مهم‌ترین و در عین حال مغفول‌مانده‌ترین عناصر یک رساله علمی، به نقد و آسیب‌شناسی عناوین پایان‌نامه‌های رشته تاریخ پرداخته شود.

عنوان‌گزینی، تعیین دقیق چارچوب علمی یک موضوع پژوهشی است که در صورت دقت و صحت انتخاب، از هرگونه ابهام به دور می‌ماند و در صورت به کارنگرفتن شیوه مناسب، نه تنها موجب نارسایی اثر می‌شود بلکه بی‌توجهی مخاطبان به یک پژوهش پرزحمت علمی را در پی خواهد داشت. از سوی دیگر نخستین برخورد پژوهشگر و مخاطب در عنوان اتفاق می‌افتد و این برخورد در واکنش بعدی مخاطب بسیار مؤثر است. همچنین عنوان، برجستگی است که نویسنده و پژوهشگر به اثر و اندیشه خویش می‌زند چرا که می‌تواند گویای نگرش‌های پژوهشگر در روند پژوهش باشد. با وجود اهمیت عنوان‌گزینی به ویژه در پژوهش‌های دانشگاهی تاکنون قواعدی کاربردی، اثربخش و قابل کاربستی برای عنوان‌گزینی در منابع موجود تدوین نشده است. اغلب منابع این موضوع را نادیده گرفته‌اند یا با اشاره‌ای کوتاه و برخی توصیه‌های کلی از آن گذشته‌اند.

ایجاز، تناسب با محتوا، پیوند با موضوع، خلاقیت، جامع و مانع بودن، عدم پیش‌داوری، رعایت زبان معیار، پرهیز از بزرگ‌نمایی و صراحت از مهم‌ترین معیارهای عنوان‌گزینی می‌باشند. براساس یافته‌های این پژوهش، مهم‌ترین آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ، طولانی‌بودن، ابهام و عدم وضوح، کاربرد کلمات بی‌نقش، عدم انطباق با زبان معیار و کاربرد موضوع به جای عنوان است. درحالی‌که آسیب‌هایی چون کلیشه‌ای‌بودن، پیش‌داوری و مبالغه و بزرگ‌نمایی تنها در تعداد اندکی از عناوین پایان‌نامه‌های این رشته دیده می‌شود.

انتخاب عناوین کلی، به کارگیری برخی عبارات کنایی و عدم رعایت الگوی ساختی جملات، عامل اصلی ایجاد ابهام در عنوان پایان‌نامه‌های بررسی‌شده در این پژوهش است. انتخاب عناوین کلی و مبهم که چارچوب پژوهش را روشن نمی‌کند موجب می‌شود تا ضمن ابهام در مسئله اصلی پژوهش، برداشت‌های متعدد و متفاوتی از عنوان در ذهن خوانندگان ایجاد شود. در واقع انتخاب این عناوین غالباً نشان از مشکلی جدی‌تر در روند

پژوهش دارند و آن مبهم‌بودن مسئله پژوهش است. درحالی‌که روشن‌بودن مسئله اصلی پژوهش، انتخاب عنوان روشن و عاری از ابهام را آسان‌تر خواهد نمود.

آسیب‌های عنوان‌گزینی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ

ردیف	نوع آسیب	تعداد	درصد
۱	طولانی‌بودن	۵۰ عنوان	۲۰ درصد
۲	ابهام و عدم وضوح	۵۰ عنوان	۲۰ درصد
۳	کاربرد موضوع به جای عنوان	۴۰ عنوان	۱۶ درصد
۴	کاربرد کلمات بی‌نقش، مترادف و توصیفی	۳۵ عنوان	۱۵ درصد
۵	عدم انطباق با زبان معیار	۲۵ عنوان	۱۰ درصد
۶	مبالغه و بزرگ‌نمایی	۱۵ عنوان	۶ درصد
۷	کلیشه‌ای‌بودن	۱۰ عنوان	۴ درصد
۸	پیش‌داوری	۴ عنوان	۱٫۵ درصد

با وجود تردیدهای جدی در مورد امکان بی‌طرفی مورخ در بررسی پدیده‌های تاریخی، یکی از نخستین شرایط پژوهشگران تاریخ تلاش برای دوری از نگرش‌های جانبدارانه در پژوهش است. و همچنان‌که تلاش برای اجتناب از پیش‌داوری در روند پژوهش یکی از اصول تحقیقات تاریخی است، انتخاب عنوانی عاری از پیش‌داوری نیز یکی از مهم‌ترین اصول عنوان‌گزینی در این رشته می‌باشد. اصلی‌که در پایان‌نامه‌های مورد بررسی این پژوهش در مقایسه با دیگر موارد، بیشتر رعایت شده است. همچنان‌که در کاربرد عناوین تکراری و کلیشه‌ای نیز تعداد پایان‌نامه‌هایی که به این آسیب دچار هستند بسیار اندک بود و این نشان از خلاقیت و اجتناب محققان از کاربرد عناوین تکراری در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ دارد.

انتخاب عنوان چون دیگر اجزای متن پژوهش باید براساس اصول زبان معیار صورت گیرد. پیروی از الگوی ساختی، معنایی و املائی زبان معیار در هر عنوان‌گزینی ضرورتی جدی دارد. در این راستا، نویسنده باید با ویژگی‌ها و اصول زبان معیار آشنا باشد. این

اصول در کتب دستور زبان و آیین نگارش منتشر شده و مرجع صورت‌های صحیح و غلط در هر زبان است و ضروری است تا هر محققی با محتوای آنها آشنا باشد. علاوه بر مراجعه به این کتب، مشورت و استفاده از آرای صاحب‌نظران نیز می‌تواند به محققان در برگزیدن عناوین منطبق بر زبان معیار یاری رساند.

بیشترین حجم آسیب‌های موجود در عناوین پایان‌نامه‌های مورد بررسی، طولانی‌بودن عناوین و کاربرد موضوع به جای عنوان است. طولانی‌بودن عنوان علاوه بر کاستن از جذابیت، به ابهام بیشتر عنوان می‌انجامد. یکی از مهم‌ترین علل طولانی‌شدن عنوان، استفاده از کلمات بی‌نقش، مترادف و گاه عبارات توصیفی است. اما در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ بیشترین عامل این آسیب، تعیین محدوده زمانی اثر به هر دو شکل عددی و توصیفی است که با اصلاح آن ضمن کوتاه‌شدن عناوین بر جذابیت و روشنی آنها افزوده می‌گردد. یکی دیگر از آسیب‌های جدی عناوین در پایان‌نامه‌های مورد بررسی، کاربرد موضوع به جای عنوان است. هرچند در عناوینی که به این آسیب دچار هستند موضوع پژوهش روشن است، اما مسئله پژوهش و حیطه دقیق آن مشخص نیست. یکی از پیامدهای این مشکل، به‌کارگیری موضوع پژوهش به جای عنوان است که ابهام آن را نیز در پی دارد. به‌طوری که مخاطب با دیدن عنوان، هر چند موضوع پژوهش را درمی‌یابد اما نشانی از مسئله پژوهش نمی‌یابد. به نظر می‌رسد در برخی موارد عامل اصلی این آسیب، آگاه‌نبودن محقق از تفاوت موضوع و مسئله پژوهش و حتی در مواردی نبود مسئله در پژوهش می‌باشد.

با تأکید بر رویکرد جستارگشایانه این پژوهش، امید است این متن با همه کاستی‌هایش با نشان دادن اهمیت عنوان و عنوان‌گزینی در معرفی حاصل‌کار پرزحمت پژوهشگران، توجه جدی همه آنان به ویژه پژوهشگران تاریخ را به معیارهای عنوان‌گزینی و اجتناب از آسیب‌های آن به دنبال داشته باشد.

منابع و مآخذ

- استاپلتون، پل (۱۳۷۴). **شیوه‌نوشتن مقالات پژوهشی**. ترجمه محمدرضا نایبیان و محمد آرمنند. تهران: دانشگاه شاهد.
- اسفندیاری، محمد (۱۳۶۹). «عنوان کتاب و آیین انتخاب آن»، **آینه پژوهش**، شماره‌های ۳، ۴ و ۲.
- اسفندیاری، محمد (۱۳۷۰). «عنوان کتاب و آیین انتخاب آن»، **آینه پژوهش**، شماره‌های ۸ و ۶.
- انصاری، مریم (۱۳۸۰). «بررسی انطباق میان توصیف‌گرهای نمایه‌سازی و کلیدواژه‌های عنوان پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی»، **فصلنامه کتاب**، شماره تابستان.
- بزرگی، اشرف‌السادات (۱۳۷۸). «میزان سازگاری عنوان‌های کتاب‌های فارسی در حوزه علوم اسلامی با موضوعات آنها»، **تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه**، شماره ۳۰ و ۳۱.
- بنی‌اقبال، ناهید، فریرز خسروی و صدیقه پیرهادی (۱۳۹۰). «مقایسه واژه‌های عنوان و چکیده پایان‌نامه‌ها با توصیف‌گرهای تعیین‌شده در نمایه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران»، **فصلنامه کتاب**، شماره ۸۶.
- توانگر، فرشته (۱۳۸۰). «یک اسم یک عنوان یک جهان»، **کتاب ماه ادبیات و فلسفه**، اسفند ۷۹ و فروردین ۸۰.
- ثواقب، جهان‌بخش (۱۳۸۵). **روش پژوهش با تأکید بر تاریخ**. شیراز: نوید شیراز.
- جلالی پور، بهرام (۱۳۸۸). «پیش‌درآمدی بر نحوه انتخاب عنوان نمایشنامه و ملاحظات زیباشناختی و کاربردی آن». **فصلنامه هنر**. شماره ۸۰.
- حرّی، عباس (۱۳۷۲). **مروری بر اطلاعات و اطلاع‌رسانی**. تهران: دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور نشر کتابخانه.
- حریری، مهرانگیز و مسعود توفیق (۱۳۶۲). نمایه‌گردان؛ اطلاع‌رسانی. **نشریه فنی مرکز اسناد و مدارک علمی**. دوره هشتم. شماره ۲.

- حمیدرفیعی، محمدعلی (۱۳۶۷). «تأملی در عنوان مقاله و پیشنهادهایی درباره آن». **نشر دانش**. شماره ۴۸.
- حمیدیان، سعید (۱۳۶۳). «توصیه‌هایی به نویسندگان مترجمان و ویراستاران»، در **مجموعه مسائل نثر فارسی: سخنرانی‌های اولین سمینار نگارش فارسی**. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- خاکی، غلامرضا (۱۳۸۷). **روش پژوهش با رویکردی به پایان‌نامه نویسی**. تهران: بازتاب.
- دلاور، علی (۱۳۸۲). **مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی**، تهران: رشد.
- راولی، جنیفر (۱۳۷۴). **نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی**. ترجمه جعفر مهرداد. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- شیرانی، افسانه (۱۳۸۶). **عنوان**، در مجموعه: **حبیبی، غلامرضا و دیگران**. مبانی نگارش علمی. تهران: مرز فکر.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۶۲). «زبان معیار». **نشر دانش**. شماره ۱۶.
- طوسی، بهرام (۱۳۸۲). **راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی**. مشهد: تابران.
- عسکری، صادق (۱۳۸۹). نقدی بر انتخاب موضوع و عنوان مقاله در مجلات علمی - پژوهشی زبان و ادبیات عربی، **مجله زبان و ادبیات عربی (مجله ادبیات و علوم انسانی سابق)**، شماره دوم.
- فرخزاد، پرویز (۱۳۸۴). **راهنمای پژوهش‌های تاریخی (کتابخانه‌ای)**. تهران: طهوری.
- کاموس، مهدی (۱۳۸۲). «فراتر از زمان: نقش عنوان در انتخاب کتاب». **نشریه مهر**. شماره دوم.

- محمدنژاد عالی زمینی، یوسف (۱۳۹۱). **شیوه‌نامه پژوهش و نگارش علمی**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدی، محمدهادی (۱۳۷۸). **روش‌شناسی نقد ادبیات کودکان**، تهران: سروش.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۵). «بررسی توصیفی عناوین پایان‌نامه‌های رشته علوم سیاسی و روابط بین‌الملل (دانشگاه‌های دولتی تهران)». **پژوهشنامه علوم سیاسی**. شماره ۵.
- ملائی توانی، علیرضا (۱۳۸۷). **درآمدی بر روش پژوهش در تاریخ**، تهران: نشر نی.
- میرزایی، حمید (۱۳۸۷). **روش پژوهش**. مشهد: شایسته‌گستر.
- نادری، عزت‌الله (۱۳۸۵). **روش‌های پژوهش و چگونگی ارزش‌یابی آن در علوم انسانی**، تهران: بدر.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۶۶). **خلط‌نویسیم: فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی**، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- نورائی، مرتضی (۱۳۸۷). **راهنمای نگارش در تاریخ**. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد.
- هروی، جواد (۱۳۸۶). **روش پژوهش و پژوهش علمی در تاریخ**. تهران: امیرکبیر.
- یاحقی، محمدجعفر و محمدمهدی ناصح (۱۳۸۴). **راهنمای نگارش و ویرایش**. مشهد: به‌نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).
- Abbott, Joann (1993). "Quantitative Critical Thinking", *College Teaching*, Vol. 41.